

บทความวิจัย
- Research Article -

การศึกษาเรือนพื้นถิ่นและสถาปัตยกรรมตลาดริมน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดราชบุรี The Study of Vernacular Houses and Architecture of Waterfront Market: A Case Study of Samut Songkhram and Ratchaburi

จกรสิน น้อยไร่ภูมิ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี จังหวัดนครปฐม 73170

Jaksin Noyraiphoom

Assistant Professor

Faculty of Architecture and Design, Rajamangala University of Technology Rattanakosin,
Nakhon Pathom, Thailand, 73170

*Email: Ma_lang_phoo@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบของสถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดริมน้ำ ในเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง จังหวัดสมุทรสงคราม และราชบุรี เพื่อทราบถึงประเภทของสถาปัตยกรรม ตลอดจนพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานและปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดริมน้ำในแต่ละยุคสมัย รวมถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของชุมชนตลาดริมน้ำแต่ละแห่ง ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่พบจากกรณีศึกษาทั้ง 5 แห่ง สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่ (1) อาคารแถวไม้ (2) อาคารไม้พื้นถิ่น และ (3) อาคารประยุกต์ ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของชุมชนตลาดริมน้ำ ในจังหวัดสมุทรสาคร และราชบุรี มีทั้งหมด 3 ด้าน ได้แก่ (1) ปัจจัยด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม (2) ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม และ (3) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว

คำสำคัญ: ชุมชนริมน้ำ; ตลาดน้ำ; สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น; การคงอยู่

Abstract

This research aims to investigate the architectural characteristics of riverside market communities located along the lower Mae Klong River Basin in Samut Songkhram and Ratchaburi provinces. The study focuses on identifying architectural typologies, tracing the historical development of settlements, and analyzing the key factors that have shaped the architectural forms of these communities across different historical periods. Additionally, the research seeks to examine the factors that contribute to the sustainability and continued existence of each riverside market community. The findings indicate that the architectural forms observed in the five case studies can be categorized into three typical types: (1) wooden row houses, (2) vernacular wooden houses, and (3) newly adapted buildings. The factors influencing the resilience and survival of riverside market communities in Samut Songkhram and Ratchaburi provinces can be classified into three main dimensions: (1) physical and environmental factors, (2) social and cultural factors, and (3) economic and tourism-related factors.

Keywords: Waterfront community; floating market community; vernacular

Received: April 8, 2024; **Revised:** June 6, 2025; **Accepted:** June 11, 2025

1. บทนำ

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง แบ่งเป็นสองส่วนหลัก ๆ คือ พื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน และพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง (สุภาภรณ์ จินดาภิโรจน์, 2554) โดยพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน คือ บริเวณเหนือตำบลปากแพรกที่แม่น้ำบรรจบกันแถบจังหวัดตาก และกาญจนบุรี บริเวณนี้มีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง พื้นที่ป่า พื้นที่ราบส่วนใหญ่เพาะปลูกพืชไร่ ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง คือ

บริเวณจากตำบลปากแพรกลงมาจนถึงปากอ่าวไทย ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่พื้นที่ราบลุ่มในจังหวัดราชบุรี จนถึงจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีลักษณะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มกว้างขวาง อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางเพียง 1-2 เมตร (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน), 2555) บริเวณนี้มีลำน้ำสาขาจำนวนมาก ทำให้มีการเพาะปลูกพืชอย่างหลากหลาย ทั้งทำสวนผลไม้ และทำนา พื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จึงถือเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านการตั้งถิ่นฐานทางน้ำมาอย่างช้านาน บนความหลากหลายทางนิเวศวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างสูง

การย้ายราชธานีมาที่บริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้เส้นทางเดินทัพของพม่าเปลี่ยนไป โดยเดินทางผ่านบริเวณปากแพรกลงมาจนถึงเมืองราชบุรี ทำให้หลายพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองได้กลายสภาพเป็นสมรภูมิ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นช่วงที่เริ่มมีการขยายตัวของชุมชน ตั้งแต่ตัวเมืองราชบุรีจนถึงตัวเมืองสมุทรสงคราม บริเวณนี้ได้พัฒนาเป็นชุมชนสวนผลไม้ และมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทั้ง ลาว เขมร มอญ และจีน (นิธิกาญจน์ จินใจตร, 2555) ต่อมาช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 มีการย้ายตัวเมืองราชบุรี จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองมาอยู่ฝั่งตะวันออก เพราะมีแม่น้ำเป็นปราการป้องกันข้าศึกที่มาจากฝั่งตะวันตก แต่ภายหลังในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้ย้ายเมืองราชบุรีกลับมาอยู่ฝั่งตะวันตกตามเดิม การตั้งถิ่นฐานจึงมาเจริญด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองดังสมัยโบราณ (สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์, 2554)

พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง คลองแควอ้อมซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำแม่กลอง ถือเป็นอีกบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนาน โดยคลองแควอ้อมนั้นแยกออกจากแม่น้ำแม่กลองที่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และไหลมารวมกับแม่น้ำแม่กลองอีกครั้งที่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม โดยในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พื้นที่บริเวณนี้ได้ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะชุมชนชาวสวนริมน้ำ ดังปรากฏในคำว่า “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2566) โดย “บางช้าง” คือ บริเวณพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองในจังหวัดสมุทรสงครามเชื่อมต่อกับราชบุรี ซึ่งถูกเรียกว่า “สวนนอก” ส่วน “บางกอก” นั้นคือ บริเวณย่านริมปากคลองบางกอกใหญ่บริเวณฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร ซึ่งถูกเรียกว่า “สวนใน” โดยในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองนั้นเป็นพื้นที่ที่ทะเลตม ซึ่งเกิดจากการที่แม่น้ำพัดพามาสะสม และทับถมตามปากแม่น้ำ ทำให้ชุมชนในพื้นที่นี้ต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งระบบน้ำขึ้นน้ำลง และเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ มีระบบสวนที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (เขมชาติ ชนะไพร, 2566) โดยมีบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นห้องแถวไม้เก่าตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลอง (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2566)

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 หลังจากเลิกทำสงครามกับพม่า ทำให้การค้าบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองขยายตัว ในช่วงนี้มีการขุดคลองดำเนินสะดวกขึ้น เพื่อเชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองเข้าไว้ด้วยกัน โดยเริ่มขุดเมื่อ พ.ศ. 2409 ภายหลังเมื่อดำเนินการขุดคลองเสร็จสิ้น ได้มีการอพยพตั้งถิ่นฐานริมน้ำขึ้นเป็นจำนวนมาก และได้ขยายพื้นที่โดยการขุดคลองในบริเวณนั้นแยกย่อยออกไปอีกกว่า 200 คลอง ผู้คนที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้มีการทำสวน และนำพืชผลที่ปลูกได้มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน โดยได้กำหนดวันเวลาเพื่อนำสินค้าเหล่านั้นมาซื้อขายบริเวณปากคลองดำเนินสะดวก (วรุณี เพ็ญพันธ์, 2548) และเริ่มมีชาวจีนเข้ามาค้าขายตลอดลำน้ำแม่กลอง และลำน้ำสาขาที่เชื่อมเข้าสู่ชุมชน เมื่อการค้าขายขยายตัวขึ้น จึงเกิดพื้นที่ชุมชนค้าขาย หรือ “นัด” ซึ่งพัฒนามาเป็น “ตลาด” ขึ้นในหลายแห่งในพื้นที่ลุ่มน้ำแห่งนี้ และกลายเป็นศูนย์กลางในการค้าขายมาตลอดช่วงหลายทศวรรษ

ในปัจจุบัน ด้วยวิถีชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไป เกิดการขยายตัวของเมือง และการคมนาคมรูปแบบใหม่ คือ การคมนาคมทางบกได้เริ่มเข้ามามีบทบาทที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนริมน้ำเดิม ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวาเกิดการเปลี่ยนแปลงมีด้วยกัน 2 ประการคือ (1) การพัฒนาระบบถนน ที่ส่งผลต่อการลดความสำคัญของระบบเครือข่ายลำน้ำเดิม และ (2) การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำ ที่ทำให้สมดุลของสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาในระบบลุ่มน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลง (วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ, 2548) พื้นที่ศูนย์กลางการค้าย้ายจากเดิมที่อยู่ริมแม่น้ำสู่ริมถนน เกิดตลาดรูปแบบใหม่ที่สนองพฤติกรรมของผู้คนได้มากกว่า โดยตลาดที่อยู่ห่างจากถนนจะซบเซา และจะไม่มีการขยายตัวเท่าใดนัก ส่วนตลาดที่อยู่บริเวณใกล้ถนนสายหลักจะยังคงดำเนินการค้าต่อไป และขยายตัวไปตามทิศทางของถนน (รัฐวิชัย ศุภจิตรัส, 2556) สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นกับชุมชนตลาดน้ำในจังหวัดสมุทรสงคราม และราชบุรีเช่นกัน ตลาดน้ำหลายแห่งมีการปรับตัวและพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่หลายแห่งได้ถูกทิ้งให้เสื่อมโทรม และเริ่มถูกลดความสำคัญลงอย่างช้า ๆ

2. วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดริมน้ำริมน้ำ รวมทั้งศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุคสมัย
- 2) วิเคราะห์หารูปแบบ จานนกะประเภทของสถาปัตยกรรมที่พบ และปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

3) เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับตัวและดำรงอยู่ของตลาดริมน้ำแต่ละแห่ง

3. บรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (ปริประภา แก้วละเอียด, 2551) ซึ่งเป็นการศึกษารวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเป็นมา และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ในเขตอำเภอบ้านโป่ง และพื้นที่ใกล้เคียง พบว่า ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองเป็นชุมชนที่มีประวัติยาวนาน มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของผู้คน วิถีชีวิต และการค้าขายระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกเป็นเวลานานนับพันปี เช่นเดียวกับการศึกษาการตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองดำเนินสะดวก (พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกุล, 2537) พบการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นตลอดริมคลองดำเนินสะดวก และกระจายไปตามคลองแยกต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณปากคลองที่แยกออกจากคลองดำเนินสะดวก จะมีการกระจุกตัวของบ้านเรือนจำนวนมาก การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวทำให้เกิดชุมชนริมน้ำขึ้น 2 แห่ง ได้แก่ ชุมชนวัดปราสาทสิทธิ์ บริเวณหลักห้า และชุมชนดำเนินสะดวก และเกิดตลาดน้ำขึ้น 2 แห่ง โดยจะเรียกนิตปากคลองว่า “นัตนอก” และเรียกนิตศาลาห้าห้องว่า “นัตใน” อีกทั้งยังมีตลาดน้ำขนาดเล็กที่กระจายอยู่ทั่วไปตามชุมชน

การศึกษากระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงตลาดน้ำในบริบทสวนพื้นที่ดินดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก (ลักษณะ สัมมานธิ, 2554) พบว่า บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองที่ถูกเรียกว่า “สวนนอกบางช้าง” นั้น มีลักษณะการตั้งถิ่นฐาน 2 รูปแบบ ได้แก่ (1) การตั้งถิ่นฐานตามแนวแกนคลอง (Strip-Axis Settlement) บนโครงข่ายคลองแบบก้างปลา (Fish Bone Type) รูปแบบโครงข่ายกริดคลองแบบเรขาคณิต (Geometric Form) ของเส้น (Linear) ผสมกับตาราง (Orthogonal Grid) ตามแนวคลองดำเนินสะดวก และ (2) การตั้งถิ่นฐานแบบหลายศูนย์กลาง (Multi-Centric Network Settlement) บนโครงข่ายคลองนอกและคลองใน ถัดจากแม่น้ำแม่กลองและคลองดำเนินสะดวกเข้ามาในพื้นที่ โครงข่ายกริดคลองรูปทรงอิสระ (Free Form)

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (ชนิธิกาญจน์ จินใจตรง และ กฤตพร หัวเจริญ, 2563) พบว่า องค์ประกอบพื้นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนคลองแควอ้อม ประกอบด้วย (1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศของชุมชนดั้งเดิม ซึ่งเป็นพื้นที่ในเขตรบบนิเวศน้ำจืดที่เชื่อมต่อกับระบบนิเวศน้ำกร่อย ซึ่งเป็นรอยต่อของระบบนิเวศที่มีความเปราะบางและมีความเฉพาะตัวสูง (2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน บริเวณริมฝั่งคลองแควอ้อม เป็นแบบแนวยาวตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) เป็นชุมชนริมน้ำบริบทสวนแบบยกทรงสูง (3) ระบบกิจกรรม รูปแบบของการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนแบบยกทรงสูงทำให้เกิดกิจกรรมเชิงธุรกิจและกิจกรรมทางสังคม รวมถึงสื่อให้เข้าใจถึงระบบสังคมของการอยู่ร่วมกันและการพึ่งพากัน และ (4) วัฒนธรรม เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำในเขตรบบนิเวศน้ำจืด ที่มีกลุ่ม “วัฒนธรรมชาวสวน” เป็นตัวแทน มีพื้นที่ระบบนิเวศน้ำจืดเป็นสื่อกลาง และมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์ที่ส่งผลสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุพรรณบุรี (วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ, 2548) พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภอมโนรมย์เกิดการเปลี่ยนแปลงมีด้วยกัน 2 ประการคือ (1) การพัฒนาระบบถนน ที่ส่งผลต่อการลดความสำคัญของระบบเครือข่ายลำน้ำเดิม และ (2) การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำ ที่ทำให้สมดุลของสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาในระบบลุ่มน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลง และยังพบรูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ (1) มีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นเป็นชุมชนย่านการค้าสำคัญ (2) บ้านเรือนหนาแน่นบริเวณปากคลอง เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติด ๆ กัน และมีวัดเป็นศูนย์กลาง (3) บ้านเรือนแบบทั่วไปกระจายเข้าไปตามลำคลองสายย่อย หรืออยู่ในสวน มักอยู่กันเป็นหย่อม ๆ ตามสายตระกูลและเครือญาติ นิยมปลูกบ้านทรงไทยโบราณยกเสาสูง โดยปรับพื้นที่เป็นระบบสวนยกทรง

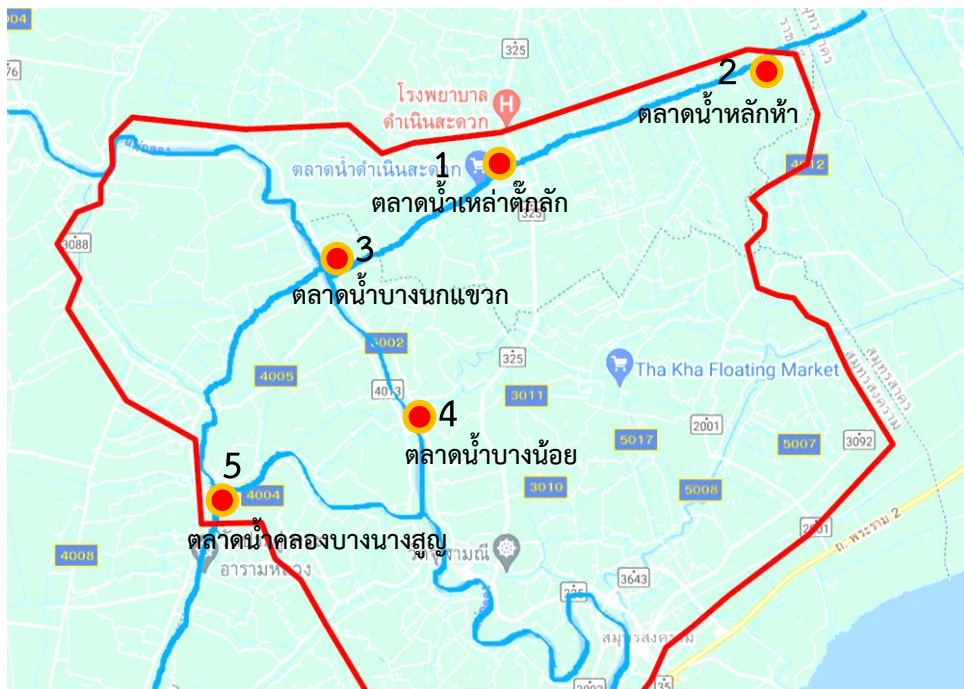
ในขณะที่ การศึกษาปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนในการปรับตัวของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (อิสริชัย บุรณะอรธรัตน์, 2556) สามารถจำแนกรูปแบบเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) เรือนพื้นดินทรงไทยแบบเรือนหมู่ (2) เรือนพื้นดินทรงไทย (3) เรือนไม้พื้นถิ่น และ (4) เรือนแถวไม้พื้นถิ่น โดยสามารถจำแนกลักษณะการปรับปรุงเรือนได้ เป็น 5 ลักษณะ คือ (1) การซ่อมแซมตามสภาพการใช้งาน (2) การเพิ่มพื้นที่ใช้สอย (3) การเพิ่มประโยชน์ใช้สอย (4) การเพิ่มความสะดวกสบาย และ (5) การป้องกันผลกระทบจากปัจจัยภายนอก โดยเรือนที่มีสภาพดีจะมีการปรับตัวในลักษณะที่หลากหลาย ซึ่งสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพ ทั้งในแง่ของฐานทางเศรษฐกิจของครอบครัว และช่วงเวลาในการอยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัว

การศึกษา ตลาดสดพื้นถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี : รูปแบบ พัฒนาการ และการใช้งานปัจจุบัน (รัฐวิทย์ ศุภจัตุรัส, 2556) ได้สรุปพัฒนาการของตลาดริมน้ำในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีออกเป็น 4 ยุค ได้แก่ (1) ยุคแรก คือ ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ถึง พ.ศ. 2398

(2) ยุคเติบโต คือ ช่วง พ.ศ. 2398 ถึง พ.ศ. 2470 (3) ยุครุ่งเรือง คือ ช่วงพ.ศ. 2470 ถึง พ.ศ. 2500 และ (4) ยุคเสื่อมถอย คือ ตั้งแต่ ช่วง พ.ศ. 2500 ถึง ปัจจุบัน และการศึกษารูปแบบตลาดสดในอดีตและในพื้นที่สุพรรณบุรี (รัฐวิชัย ศุภจัตุรัส และ อรศิริ ปาณินท์, 2557) ได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบของตลาดไว้ 5 ปัจจัย ได้แก่ (1) สภาพแวดล้อมและลักษณะการตั้งถิ่นฐาน (2) ลักษณะการคมนาคมขนส่ง (3) ปริมาณการค้า (4) ภูมิปัญญาเชิงช่างของผู้คนในพื้นที่และวัสดุที่ใช้ในแต่ละยุคสมัย และ (5) วัฒนธรรมการอยู่อาศัยและการค้าขาย

4. ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตทางด้านเนื้อหา คือ ศึกษาแบบทางกายภาพของเรือนริมน้ำ และสถาปัตยกรรม ของชุมชนตลาดริมน้ำ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง โดยจะมุ่งศึกษาที่ตัวสถาปัตยกรรม รูปลักษณ์อาคาร และมีทิศทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตทางด้านพื้นที่ (ภาพที่ 1) คือ ตลาดริมน้ำ บริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง ในเขตอำเภอบางคนที อำเภอดำรงวิทยารุจิราวงษ์ จังหวัดสมุทรสงคราม และอำเภอดำเนินสะดวก อำเภอดำรงวิทยารุจิราวงษ์ จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่วิจัยและตำแหน่งของชุมชนทั้ง 5 แห่งที่เป็นกรณีศึกษา

ในการวิจัยได้ทำการคัดเลือกตลาดน้ำ 5 แห่ง เป็นตัวแทนสำหรับเป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ ได้แก่ (1) ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก (2) ตลาดน้ำหลักห้า (3) ตลาดน้ำบางนกแขวก (4) ตลาดน้ำบางน้อย และ (5) ตลาดน้ำคลองบางนางสุ่ย โดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกดังนี้

- 1) มีที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ในพื้นที่จังหวัดราชบุรีและสมุทรสงคราม และจะต้องเป็นตลาดที่ตั้งอยู่ในโครงข่ายลำน้ำเดียวกัน
- 2) ตั้งอยู่ติดริมน้ำ ทั้งที่เป็นแม่น้ำหรือคลองสายหลัก
- 3) มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่เก่าแก่ และมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม
- 4) มีอาคารสถาปัตยกรรมดั้งเดิมหลงเหลืออยู่
- 5) ชุมชนยังมีการใช้งานและมีการพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งการค้าและท่องเที่ยว

ซึ่งตลาดที่ทำการคัดเลือกทั้ง 5 แห่งนี้ มีลักษณะร่วมกันคือ มีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะเป็นชุมชนตลาดริมน้ำ มีทำเลที่ตั้งสัมพันธ์กับพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง และตั้งอยู่เป็นกลุ่มก้อนอยู่ในโครงข่ายแม่น้ำแม่กลองและคลองสาขา ทั้งคลองดำเนินสะดวก คลองแควอ้อม และคลองสาขาอื่น ๆ

5. วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การเก็บข้อมูลใช้วิธีเก็บข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ทั้งจากเอกสารสิ่งพิมพ์และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ จากนั้นจึงทำการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่จริง โดยใช้การสังเกต บันทึกด้วยภาพถ่าย บันทึกในแผนที่ และการสัมภาษณ์ โดยกลุ่มเป้าหมายที่จะทำการเก็บข้อมูลด้วยวิธีสัมภาษณ์นั้น จะประกอบไปด้วยผู้คนที่อยู่ในชุมชน ผู้คนโดยรอบ และนักท่องเที่ยว โดยการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) ที่มีการวางแผนไว้ก่อนล่วงหน้า โดยใช้คำถามที่มีโครงสร้างแบบหลวม (Loosely Structure) 8-10 คำถาม ที่ครอบคลุมใน 4 ประเด็น ได้แก่ (1) ความเป็นมาของชุมชน (2) ทิศนะที่มีต่อชุมชนในปัจจุบัน (3) ทิศนะที่มีต่อสถาปัตยกรรมในชุมชน และ (4) สิ่งที่ยากเห็นในชุมชนในอนาคต

การวิเคราะห์ข้อมูล จะนำเทปที่ได้จากการสัมภาษณ์มาเรียบเรียงเป็นบทสัมภาษณ์ในรูปแบบตัวหนังสือ ก่อนที่จะนำมาทำการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และข้อมูลที่ได้จากการทบทวนงานวิจัยในขั้นต้น โดยประเด็นในการวิเคราะห์ได้แก่ (1) รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และ (2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของตลาดน้ำ

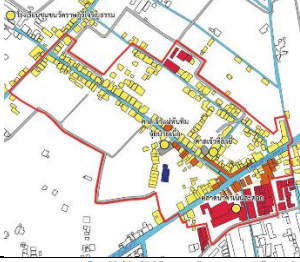
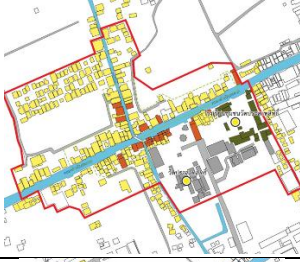
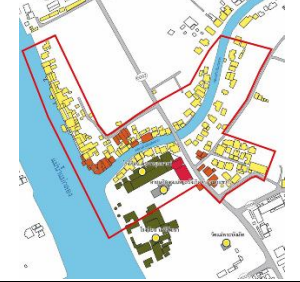
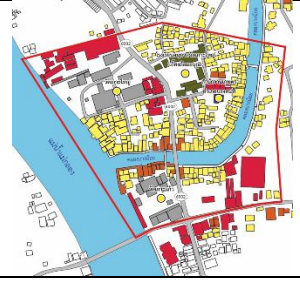
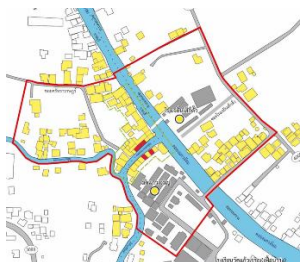
6. ผลการศึกษา

6.1 พัฒนาการของตลาดน้ำบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง

ตลาดน้ำที่ทำการศึกษาทั้ง 5 แห่ง ในอดีตเคยมีบทบาทในการเป็นศูนย์กลางการค้าขายของละแวกใกล้เคียง ซึ่งสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่หนาแน่นตลอดริมคลองดำเนินสะดวก และกระจายไปตามคลองแยกต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณปากคลองที่แยกออกจากคลองดำเนินสะดวก รวมทั้งบริเวณคลองแควอ้อม ซึ่งแยกออกจากแม่น้ำแม่กลองที่บริเวณ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และไหลมารวมกับแม่น้ำแม่กลองอีกครั้งบริเวณ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีการกระจุกตัวของบ้านเรือนเป็นจำนวนมาก

ตลาดน้ำบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ที่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนบริเวณนี้ ช่วงประมาณทศวรรษ 2470 ซึ่งถือเป็นยุครุ่งเรืองของตลาดน้ำ เนื่องจากการคมนาคมทางน้ำได้รับความนิยมอย่างสูง จนถึง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ที่ได้เริ่มมีการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกขึ้น มีการตัดทางรถไฟและถนนขึ้นหลายสาย การคมนาคมทางน้ำจึงค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลง ตลาดน้ำจึงเริ่มเข้าสู่ยุคเสื่อมถอย หลายแห่งต้องปิดตัวลง หลายแห่งเปลี่ยนบทบาท กลายเป็นใช้สำหรับพักอาศัยเป็นหลัก ในขณะที่หลายแห่งได้รับการฟื้นฟูจากการเข้ามาของการท่องเที่ยว (ตารางที่ 1-2)

ตารางที่ 1 ทศนียภาพ ผังชุมชน และปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้ง 5 แห่ง

ชุมชน	ข้อมูลพื้นฐาน		
	รูปทัศนียภาพ	ผังชุมชน และ การใช้ประโยชน์อาคาร	ปัจจัยการตั้งถิ่นฐาน
ตลาด น้ำ เหล่า ตะกอก			ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนซึ่งเป็น จุดบรรจบของคลองหลายสาย เหมาะแก่การเป็นจุดแลกเปลี่ยน สินค้าจากสวนโดยรอบ
ตลาด น้ำ หลักห้า			มีศูนย์กลางสำคัญเป็นวัด ชุมชน ตั้งอยู่บริเวณสองฝั่งคลองที่ใช้เป็น เส้นทางคมนาคมหลัก ที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลอง กับแม่น้ำท่าจีน
ตลาด น้ำ บางนก แขวก			ชุมชนตั้งอยู่บริเวณสามแยก จุดบรรจบระหว่างคลองดำเนิน สะดวกและแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้า และเส้นทางคมนาคม
ตลาด น้ำ บาง น้อย			บริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นพื้นที่ เชื่อมต่อระหว่าง แม่น้ำแม่กลอง กับคลองทองหลวง จึงเหมาะ เป็นจุดสำหรับแลกเปลี่ยนสินค้า
ตลาด น้ำ คลอง บาง นางสุญ			ตั้งอยู่บริเวณ 3 แยก คลองแคว อ้อม และเป็นรอยต่อระหว่างพื้นที่ 3 อำเภอ จึงเป็นจุดสำหรับ แลกเปลี่ยนและกระจายสินค้า

ตารางที่ 2 สรุปบทบาทและศักยภาพของแต่ละชุมชนกรณีศึกษา

ชุมชน	บทบาท (อดีต)	บทบาท (ปัจจุบัน)		ศักยภาพ
		บทบาทหลัก	บทบาทรอง	
ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก	ศูนย์กลางการค้าขาย	ท่องเที่ยว/ค้าขาย	พักอาศัย	มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของชาวต่างชาติ ต่อเนื่องจากดำเนินสะดวก
ตลาดน้ำหลักห้า	ศูนย์กลางการค้าขาย	ศูนย์กลางชุมชน/ค้าขาย	พักอาศัย/ท่องเที่ยว	มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของผู้คนในย่าน
ตลาดน้ำบางนกแขวก	ศูนย์กลางการค้าขาย	พักอาศัย	ค้าขาย	มีศักยภาพในการเป็นชุมชนพักอาศัย และการค้าขายขนาดเล็ก
ตลาดน้ำบางน้อย	ศูนย์กลางการค้าขาย	ศูนย์กลางชุมชน/ท่องเที่ยว	พักอาศัย	มีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของชาวไทย
ตลาดน้ำคลองบางนางสุญ	ศูนย์กลางการค้าขาย	พักอาศัย	ค้าขาย	มีศักยภาพในการเป็นชุมชนพักอาศัย และการท่องเที่ยวของชาวไทย

ตลาดน้ำที่ทำการศึกษากว่า 5 แห่ง ได้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทในปัจจุบัน โดยตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนตลาดน้ำดำเนินสะดวก ชุมชนนี้มีผู้อยู่อาศัยประมาณ 88 หลังคาเรือน มีการปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นตลาดเพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่เข้ามา โดยมีตลาดที่ยังคงความเป็นศูนย์กลางการค้าขายของชุมชนละแวกใกล้เคียง คือ ตลาดน้ำหลักห้า และตลาดน้ำบางน้อย ส่วนตลาดน้ำบางนกแขวก และตลาดน้ำคลองบางนางสุญนั้น ปัจจุบันบทบาทด้านการค้าขายลดลงไปมาก กลายเป็นชุมชนเพื่อการพักอาศัยเป็นบทบาทหลัก และมีการค้าขายเล็กน้อยโดยเน้นขายภายในชุมชนกันเอง

ด้านศักยภาพปัจจุบัน ตลาดที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก และตลาดน้ำบางน้อย โดยตลาดน้ำเหล่าตั๊กลักจะเน้นที่กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติเป็นหลัก และตลาดน้ำบางน้อยจะเน้นที่นักท่องเที่ยวชาวไทยเป็นหลัก ตลาดที่มีศักยภาพด้านการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของผู้คนในละแวกข้างเคียง ได้แก่ ตลาดน้ำหลักห้า ซึ่งนอกจากจะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีศักยภาพด้านการเป็นศูนย์รวมกิจกรรมต่าง ๆ และศักยภาพด้านการท่องเที่ยว เนื่องจากมีวัดปราสาทสิทธิ์เป็นศูนย์กลางชุมชน ในขณะที่ ตลาดซึ่งมีศักยภาพด้านการเป็นที่พักอาศัย ได้แก่ ตลาดน้ำบางนกแขวก และตลาดน้ำคลองบางนางสุญ โดยมีศักยภาพด้านการค้าขายและการท่องเที่ยวน้อย เนื่องจากบทบาทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

6.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมและปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ในการสำรวจตลาดน้ำที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 5 แห่ง ได้มุ่งเน้นศึกษาประเด็นเรื่อง รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และการใช้ประโยชน์อาคารในปัจจุบัน ซึ่งจากการสำรวจสามารถจำแนกประเภทของสถาปัตยกรรมที่พบโดยใช้เกณฑ์ด้านรูปลักษณ์ทางกายภาพ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ดังนี้

1) อาคารแถวไม้

เนื่องจากกรณีศึกษาทั้ง 5 แห่งเป็นชุมชนค้าขายแต่เดิม จึงมีอาคารแถวไม้ซึ่งเป็นอาคารพาณิชย์กรรมแบบดั้งเดิม ปรากฏให้เห็นอยู่มาก โดยเฉพาะชุมชนค้าขายขนาดใหญ่ เช่น อาคารแถวไม้ของตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก อาคารเรือนแถวไม้ของตลาดน้ำหลักห้า รวมทั้งชุมชนที่มีขนาดเล็กลงมาอย่าง ตลาดน้ำบางน้อย ตลาดน้ำบางนกแขวก และตลาดน้ำคลองบางนางสุญ ก็พบอาคารแถวไม้เช่นกัน อาคารประเภทนี้โดยส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณริมคลอง แม่น้ำ ที่ในอดีตมีการสัญจรพลุกพล่าน ซึ่งในปัจจุบันมีทั้งห้องแถวที่ยังทำการค้าขายอยู่ และห้องแถวอีกจำนวนมากที่ไม่ได้ทำการค้าขาย และเปลี่ยนมาเป็นที่พักอาศัยเพียงอย่างเดียว (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 ตัวอย่างอาคารเรือนแถวไม้ทรงจั่วชั้นเดียว ชุมชนตลาดน้ำคลองบางนางสูง และชุมชนตลาดน้ำเหล่าตึกถัก

2) อาคารไม้พื้นถื่น

อาคารประเภทนี้สามารถพบเห็นได้ทั่วไป ปะปนอยู่กับอาคารแถวไม้ โดยมีลักษณะเป็นอาคารเดี่ยว ขนาด 1-2 ชั้น โครงสร้างไม้ และวัสดุประกอบส่วนใหญ่เป็นไม้ มีทั้งอาคารโครงสร้างไม้ดั้งเดิมที่มีสภาพเสื่อมโทรม และอาคารไม้ที่มีการดัดแปลงสภาพและปรับเปลี่ยนการใช้งานให้เข้ากับยุคสมัย ส่วนใหญ่อาคารประเภทนี้จะใช้สำหรับเป็นที่พักอาศัย หรือพักอาศัยกึ่งพาณิชยกรรม พบมากบริเวณชุมชนที่มีความหนาแน่น เช่น ตลาดน้ำเหล่าตึกถัก ตลาดน้ำหลักห้า และตลาดน้ำบางน้อย ในขณะที่ ตลาดน้ำบางนกแขวก และตลาดน้ำคลองบางนางสูง พบอาคารประเภทนี้เช่นกันแต่มีจำนวนไม่มาก (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ตัวอย่างอาคารไม้พื้นถื่นอาคารเดี่ยว 1-2 ชั้น ชุมชนตลาดน้ำคลองบางนางสูง

3) อาคารประยุกต์

เป็นอาคารประเภทที่พบไม่มาก เป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ สามารถแบ่งประเภทย่อยได้เป็น อาคารโครงสร้างไม้ ขนาด 1-2 ชั้น พบได้ในตลาดที่มีการท่องเที่ยว เช่น ตลาดน้ำเหล่าตึกถัก และตลาดน้ำบางน้อย เป็นต้น และ อาคารโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ผังก่ออิฐฉาบปูน ส่วนใหญ่เป็นอาคารพาณิชย์ ความสูง 2-3 ชั้น พบได้ในตลาดน้ำเหล่าตึกถัก ตลาดน้ำหลักห้า และตลาดน้ำบางนกแขวก เป็นต้น (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ตัวอย่างอาคารประยุกต์โครงสร้างไม้และปูน ชุมชนตลาดน้ำเหล่าตึกถัก และชุมชนตลาดน้ำหลักห้า

ปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม สามารถแบ่งได้เป็น 1) ปัจจัยภายใน และ 2) ปัจจัยภายนอก
ปัจจัยภายใน ได้แก่ สภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ความเข้มข้นของการค้า วัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่

ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การท่องเที่ยว ภูมิปัญญาช่างและวัสดุที่ใช้ ระบบคมนาคมขนส่ง

7. สรุปและอภิปรายผล

7.1 รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากกรณีศึกษาทั้ง 5 แห่ง สามารถสรุปเป็นประเภทได้ 3 ประเภท ได้แก่ (1) อาคารแถวไม้ (2) อาคารไม้พื้นถิ่น และ (3) อาคารประยุกต์ โดยอาคารสองประเภทแรกพบมากที่สุด ซึ่งโดยมากจะเป็นอาคารที่มีการดัดแปลงสภาพไปตามกาลเวลา แต่ยังคงสภาพและทรงดั้งเดิมไว้ได้ ในขณะที่ อาคารประเภทที่ 3 ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่นั้นพบได้น้อย และส่วนใหญ่จะพบตามตลาดที่มีการท่องเที่ยว เช่น ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก และตลาดน้ำหลักห้า

รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ค้นพบนี้ เมื่อเทียบเคียงกับการค้นคว้าของ (อิสริชัย บุรณะอรุณ, 2556) ซึ่งจำแนกรูปแบบเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) เรือนพื้นถิ่นทรงไทยแบบเรือนหมู่ (2) เรือนพื้นถิ่นทรงไทย (3) เรือนไม้พื้นถิ่น และ (4) เรือนแถวไม้พื้นถิ่น พบว่า “เรือนพื้นถิ่นทรงไทย” แบบหมู่ และ “เรือนพื้นถิ่นทรงไทย” นั้น ไม่พบในกรณีศึกษาทั้ง 5 แห่ง เนื่องจาก ชุมชนที่ศึกษาเป็นตลาด จึงพบแต่ อาคารแถวไม้และอาคารไม้พื้นถิ่นเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ อาคารประยุกต์ที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นประเภทอาคารที่เพิ่มขึ้นมา

ในเรื่องของการปรับปรุงเรือน (อิสริชัย บุรณะอรุณ, 2556) ได้แบ่งเป็น 5 ลักษณะ คือ (1) การซ่อมแซมตามสภาพการใช้งาน (2) การเพิ่มพื้นที่ใช้สอย (3) การเพิ่มประโยชน์ใช้สอย (4) การเพิ่มความสะดวกสบาย และ (5) การป้องกันผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ซึ่งพบว่า แม้กรณีศึกษาทั้ง 5 แห่งจะมีอาคารส่วนใหญ่เป็นอาคารแถวไม้ และอาคารไม้พื้นถิ่นเป็นหลัก แต่มีรูปแบบการปรับปรุงเรือนที่สอดคล้องกัน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน พบการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นตลอดริมคลองดำเนินสะดวก และกระจายไปตามคลองแยกต่าง ๆ โดยเฉพาะบริเวณปากคลองที่แยกออกจากคลองดำเนินสะดวก จะมีการกระจุกตัวของบ้านเรือนจำนวนมาก สอดคล้องกับ พรหมทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกูล (2537) และยังพบว่า มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวแกนคลอง และการตั้งถิ่นฐานแบบหลายศูนย์กลาง สอดคล้องกับ ลักษณะ สัมมานิติ (2554) และ พบการตั้งถิ่นฐานที่วิวัฒนาการจากแบบแนวยาวตามคลอง มาเป็นแนวยาวตามถนน ซึ่งดัดขึ้นใหม่

ปัจจัยปัจจัยที่ส่งผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ (1) ปัจจัยภายใน - สภาพแวดล้อมและการตั้งถิ่นฐาน ความเข้มข้นของการค้า วัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ และ (2) ปัจจัยภายนอก - การท่องเที่ยว ภูมิปัญญาช่างและวัสดุที่ใช้ ระบบคมนาคมขนส่ง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับ (รัฐวิชัย คุงจุฑารัต และ อรศิริ ปาณินท์, 2557) ที่ได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบของตลาดของจังหวัดสุพรรณไว้ 5 ปัจจัย ได้แก่ (1) สภาพแวดล้อมและลักษณะการตั้งถิ่นฐาน (2) ลักษณะการคมนาคมขนส่ง (3) ปริมาณการค้า (4) ภูมิปัญญาเชิงช่างของผู้คนในพื้นที่ และวัสดุที่ใช้ในแต่ละยุคสมัย และ (5) วัฒนธรรมการอยู่อาศัยและการค้าขาย เนื่องจากเป็นการนำเสนอปัจจัยที่ส่งผลต่อ “รูปแบบ” ของสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกัน และเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียงกัน

7.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของตลาดน้ำ ในจังหวัดสมุทรสาคร และราชบุรี

จากการศึกษาชุมชนตลาดน้ำทั้ง 5 แห่ง พบว่า ชุมชนตลาดที่ทำการศึกษาทุกแห่งนั้น ยังคงมีสถาปัตยกรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมริมน้ำหลงเหลืออยู่ และทุกชุมชนเป็นตลาดที่ยังคงมีการดำเนินกิจกรรมค้าขายนับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มากน้อยแตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง โดยมีทั้งกลุ่มตลาดที่กิจกรรมค้าขายอย่างต่อเนื่อง ค่อนข้างคึกคัก และเป็นที่รู้จักในวงกว้าง ได้แก่ ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก ตลาดน้ำหลักห้า และตลาดน้ำบางน้อย และกลุ่มตลาดที่ซบเซาไม่ค่อยมีการค้าขาย พื้นที่ส่วนใหญ่จะกลายเป็นที่พักอาศัย มีเพียงบางหน่วยเท่านั้นที่ยังคงทำการค้าขาย แต่ก็เป็นเพียงการค้าขายในระดับชุมชน ได้แก่ ตลาดน้ำบางนกแขวก และตลาดน้ำคลองบางนางสุญ

ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ตลาดน้ำทั้ง 5 แห่ง มีการเปลี่ยนแปลงไป คือ การพัฒนาของระบบคมนาคมรูปแบบถนน ทำให้การคมนาคมทางน้ำและการค้าขายริมน้ำถูกลดความสำคัญลง สอดคล้องกับการศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อัมพวาเกิดการเปลี่ยนแปลงของ วิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ (2548) ได้แก่ (1) การพัฒนาระบบถนน และ (2) การสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำ ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้ยังไม่พบปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำ

จากการศึกษาและวิเคราะห์ สามารถสรุป ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของตลาดน้ำในจังหวัดสมุทรสาคร และราชบุรี ได้ ดังนี้

- 1) ปัจจัยด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม

- กิจกรรมหลากหลาย ตลาดที่มีการค้าขายที่คึกคักนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นตลาดที่มีกิจกรรมภายในที่หลากหลาย สามารถดึงดูดผู้ใช้งานหลายกลุ่มให้เข้ามายังชุมชนได้ เช่น กิจกรรมท่องเที่ยว การจับจ่ายใช้สอยต่าง ๆ และยังมีผลงานทั้งกิจกรรมเก่าที่มีอยู่เดิม และกิจกรรมใหม่ที่เพิ่มเข้ามาเข้าไว้ด้วยกันได้อย่างลงตัว

- พื้นที่บริการครบครัน ตลาดที่มีพื้นที่บริการครบครัน จะช่วยดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตลาดได้มากขึ้น พื้นที่บริการเหล่านี้สามารถเป็นได้ทั้ง สาธารณูปโภค สาธารณูปการต่าง ๆ ภายในชุมชน เช่น ที่จอดรถ ร้านค้า ร้านอาหาร พิพิธภัณฑ์ชุมชน จุดถ่ายรูป ห้องน้ำ-ส้วม ท่าเรือท่องเที่ยว ที่พักโฮมสเตย์ เป็นต้น รวมไปถึง ระบบน้ำประปา ไฟฟ้า สัญญาณโทรศัพท์ และทางเดินเท้าที่ดีภายในชุมชน

- สถาปัตยกรรมดั้งเดิม ตลาดหลายแห่งมีการดูแลรักษาสภาพของสถาปัตยกรรมดั้งเดิมได้ดี และมีการดัดแปลงประโยชน์ใช้สอยของอาคารเดิม สร้างอาคารรูปแบบใหม่ๆ รวมทั้งเพิ่มจุดสนใจเช่น งานศิลปะตามท้องถนน หรือจุดถ่ายรูป เป็นต้น

2) ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม

- ประวัติและความเป็นมา เรื่องราว ประวัติ และความเป็นมาของชุมชน สามารถนำมาใช้บอกเล่า ให้ผู้ที่เข้ามาเกิดความสนใจ เพิ่มมิติในการรับรู้ชุมชน ตลาดที่ผู้คนมามาก มักมีการนำเสนอเรื่องราวของชุมชน ทั้งในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือการบอกเล่าจากผู้นำเที่ยวท้องถิ่น เป็นต้น

- การรวมกลุ่มและมีส่วนร่วม ตลาดหลายแห่งที่มีการรวมกลุ่มกัน และช่วยกันแก้ปัญหาที่นักท่องเที่ยวพบเจอในช่วงโควิด ด้วยการร่วมกันจัดกิจกรรมใหม่ ๆ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามา ส่วนตลาดที่มีการค้าขาย พบว่าไม่มีการรวมกลุ่มภายในชุมชนที่ชัดเจน

3) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว

- มีจุดขายเฉพาะตัว เช่น จุดขายเรื่อง สถานที่สำคัญ สินค้าท้องถิ่น กิจกรรมที่มีเอกลักษณ์ ที่สะท้อนวิถีชีวิตของตลาดนั้น ๆ จะช่วยให้ตลาดเป็นที่จดจำได้ง่าย และรู้จักในวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว

- กลุ่มลูกค้าหลากหลาย ตลาดที่จะสามารถอยู่รอดได้ในภาวะปัจจุบัน จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาลูกค้าหลากหลายกลุ่มไม่ว่าจะเป็น นักท่องเที่ยวชาวไทย นักท่องเที่ยวต่างชาติ หรือคนในละแวกชุมชน การพึ่งพาลูกค้ากลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่เพียงกลุ่มเดียว หากเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างฉับพลัน เช่น ตอนเกิดสถานการณ์โควิด-19 ตลาดที่พึ่งพานักท่องเที่ยวต่างชาติเพียงอย่างเดียว มีความเสี่ยงเป็นอย่างมาก จึงควรกระจายความเสี่ยง ด้วยการกระจายฐานลูกค้าหลาย ๆ กลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันสร้างความมั่นคง หากเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ไม่คาดคิดขึ้นในอนาคต จะไม่กระทบกระเทือนมาก

- นโยบายส่งเสริมจากภาครัฐ ตลาดหลายแห่งที่ประสบความสำเร็จด้านการค้าขาย จะมีนโยบายจากทางภาครัฐที่ช่วยสนับสนุน ส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งส่งเสริมวิสาหกิจภายในชุมชน เป็นต้น

8. กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเรือนริมน้ำและรูปแบบสถาปัตยกรรมชุมชนริมน้ำ บริเวณจังหวัด สมุทรสงคราม และจังหวัดราชบุรี ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัย ประจำปี 2564 จาก มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

10. เอกสารอ้างอิง

เชมชาติ ชนะไพร. (2566). ริมแควอ้อม. <https://wikicomunity.sac.or.th/community/1009>

ชนิธิกาญจน์ จินใจตรง และ กฤตพร หัวเจริญ. (2563). ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม: กรณีศึกษาชุมชนคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม. *วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย*, 19(3), 1–22. <https://doi.org/10.14456/bei.2020.12doi.nrct.go.th>

นิธิกาญจน์ จินใจตรง. (2555). *ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปริมประภา แก้วละเอียด. (2551). *การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง: กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธากุล. (2537). *วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รัฐวิชัย ศุภจิตร์ และ อรศิริ ปาณินท์. (2557). รูปแบบตลาดสดในอดีตและในพื้นที่สุพรรณบุรี. *วารสารวิชาการ Veridian E-Journal*, 7(2), 1595–1610.

- รัฐวิชัย ศุภจัตุรัส. (2556). ตลาดสดพื้นถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี: รูปแบบ พัฒนาการ และการใช้งานปัจจุบัน [วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ลักขณา สัมมานิธิ. (2554). กระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงตลาดน้ำในบริบทสวนพื้นที่ดินดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรวิทย์ เพ็งพันธ์. (2548). การวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของตลาดน้ำในฐานะแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน: กรณีศึกษาตลาดน้ำ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ. (2548). การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2566). บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน. <https://www.museumsiam.org/km-detail.php?CID=177&CONID=5977>
- สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). (2555). การดำเนินการด้านการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล โครงการพัฒนาลำน้ำคลอง 25 ลำน้ำ และแบบจำลองน้ำแล้ง: ลำน้ำแม่กลอง. บริษัท แอสตีคอน คอร์ปอเรชั่น จำกัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2566). ชุมชนริมแควอ้อม. <https://culturalenvi.onep.go.th/site/detail/3874>
- สุภาพรณ จินตามณีโรจน์. (2554). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลำน้ำแม่กลอง: ความหลากหลายของผู้คน ชุมชน และวัฒนธรรม บ้านโป่ง – บ้านเจ็ดเสมียน. หจก. เอร่าวันการพิมพ์.
- อิสริยา บุรณะอรุณ. (2556). การศึกษาปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนในการปรับตัวของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.